

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ БУТТЯ ЛЮДИНИ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Людина, незалежно від аспекту її аналізу, є однією з центральних наукових проблем. З розвитком цивілізації і усвідомленням верховенства прав людини у правовому бутті, відбувається їх визнання найвищою цінністю, а також законодавче закріплення на міжнародному, регіональному та національному рівнях.

Досліджується процес та наслідки впливу глобалізаційних процесів на формування уявлення про індивіда на національному та міжнародному рівнях, модифікації сутності системи прав людини. Автор вказує на можливі принципові шляхи подолання "статичності" прав людини у міжнародному праві, а також з'ясовує співвідношення між національно-юридичним статусом особи та правовим буттям людини.

Постановка проблеми. Людина, незалежно від того в якому аспекті ми її розглядаємо (як окрему істоту чи у родовій або соціальній сукупності), є однією з центральних наукових проблем. Саме тому актуальною залишається теза: скільки людей – стільки й проблем.

З розвитком цивілізації і усвідомленням верховенства прав людини серед інших соціальних властивостей та особливостей буття відбувається їх визнання найвищою цінністю, а також законодавче закріплення на міжнародному, регіональному та національному рівнях. Сучасний світ неможливо уявити без прав людини, які засновані на принципах свободи, рівності, справедливості і носять універсальний характер.

Саме проблема множинності розуміння (як теоретичних, так і нормативних) змісту вищезгаданих цінностей та окремі негативні наслідки спроб їх узагальнення, що зумовлюються об'єктивно існуючими на сьогодні глобалізаційними процесами у світі, зумовлюють необхідність детального наукового аналізу зазначеного питання.

Ступінь наукової розробки проблеми. У сучасній правознавчій літературі досить активно досліджується комплекс питань, що пов'язані із загальною проблематикою глобалізації як явища та її впливом на правову реальність. Зокрема, теоретичний аспект впливу глобалізаційних процесів на окремі галузі юридичних знань аналізується Л. Удовикою [11]. Питанням, пов'язаним із визначенням загальної правосуб'єктності людини присвячені праці Н. Тюриної [10], Т. Парсонса [6], Ф. Раянова, Д. Пономарьова [8]. Сутність індивіда, аналіз його юридичної та правової сторін існування у сучасному суспільстві, правовій реальності визначається у науковому доробку Г. Штейнера, Ф. Алстона [13], С. Алексєєва [1], П. Рабіновича [7].

Але стверджувати, що питання правового буття людини в епоху глобалізації досліджено достатньо, не можна, оскільки наукові розробки

в межах вказаної проблеми мають далеко не вичерпний характер. Зокрема, поза увагою дослідників залишаються проблеми впливу глобалізаційних процесів на систему гуманістичних цінностей, її зміст та, як наслідок, – на сучасні тенденції правової взаємодії між суб'єктами права.

Метою статті є дослідження процесу та наслідків впливу глобалізаційних процесів на формування уявлення про індивіда на національному та міжнародному рівнях, модифікації сутності системи прав людини та можливих принципових шляхах подолання "статичності" прав людини у міжнародному праві, а також з'ясування співвідношення між національно-юридичним статусом особи та правовим буттям людини.

Виклад основного матеріалу. ХХ століття внесло багато нового у розуміння людини та її меж. Воно стало "антропологічним поворотом" у філософії, причиною якого була так звана "людська криза", що зумовила зміну уявлень про становище людини у суспільстві. Про наявність такого "повороту" у юриспруденції можна говорити з особливою впевненістю з середини минулого століття. Це спричинило особливу зацікавленість філософів біосоціальним індивідом і формування окремої галузі філософського знання – філософії людини [12, с. 155].

Людина, яка живе, мислить, вірить, оцінює, має свою світоглядну орієнтацію, прагне до обґрунтування оптимального варіанту своєї поведінки. Результатом філософського пізнання об'єктивної дійсності, в якій знаходиться людина, стає формулювання концептуально-узагальненого цілісно-системного знання про неї, яке по-суті може і має розглядатися як теоретична база, методологічний орієнтир (загально-методологічна основа) для усіх суспільних наук стосовно правових і державно-управлінських досліджень.

У вітчизняній антропологічній доктрині існують різні думки про те, чи може індивід бути

суб'єктом міжнародного права. У принципі вони залежать від поглядів того або іншого автора на проблему співвідношення міжнародного і внутрідержавного права.

Широко поширена точка зору, згідно якої в міжнародному праві немає заборон наділяти індивідів міжнародною правосуб'єктністю і рішення цього питання визначається наміром договірних держав. Звичайно, наявність у індивідів міжнародної правосуб'єктності пов'язують з наданням їм можливості прямого доступу в міжнародні органи як петиціонерів, позивачів, відповідачів тощо.

У вітчизняній доктрині серйозних послідовників має і інша точка зору, суть якої зводиться до того, що індивіди об'єктивно не можуть бути учасниками міждержавних відносин і тим самим суб'єктами міжнародного права. Тенденція, що спостерігається в даний час, до розширення прямого доступу індивідів в міжнародні органи пов'язана з прагненням, що росте, до захисту прав людини за допомогою міжнародних механізмів [10, с. 171]. Сам по собі такий доступ не перетворює їх автоматично на суб'єктів міжнародного права, а означає лише те, що учасники відповідного договору беруть на себе взаємне зобов'язання забезпечити цей доступ наявними в їх розпорядженні правовими і організаційними засобами.

Міжнародні акти не містять визнання індивіда як суб'єкта міжнародного права. У тих випадках, коли постає це питання, індивід розглядається як бенефіціарій (тобто той хто користується) даних норм. Що ж стосується прав і свобод, то індивід, звичайно ж, є суб'єктом, для якого вони й існують.

Теорія прав людини ґрунтується на принципах, які історично сформовані, збагачені, вдосконалені у процесі розвитку, і є ціннісними орієнтирами сучасного світу. Вони знайшли втілення у Загальній декларації прав людини (1948), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966), Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод (1950), Європейській соціальній хартії (1961, 1996), Конвенції про права дитини (1989), Хартії Європейського Союзу про основні права (2000), Конституції Європейського Союзу (2004) тощо [5]. Ці документи, які відносяться до міжнародних стандартів, визначили універсальний набір основних прав і свобод, який у єдності покликаний забезпечити нормальну життєдіяльність індивіда й суспільства.

Кожна країна світу, яка взяла на себе зобов'язання виконувати міжнародні конвенції, в то-

му числі й з прав людини, повинна керуватися принципами і нормами цих угод у своєму внутрішньому законодавстві. Норми, що містяться в міжнародних документах, обов'язкові для законотворчості розвинутих держав та є міжнародними стандартами. Цим терміном охоплюються різноманітні норми, такі як правила міжнародних договорів, резолюції міжнародних організацій, політичні домовленості. Можна вважати, що людство виробило своєрідний "кодекс прав людини" в міжнародному праві [13, с. 25]. Проте міжнародні стандарти – це не декларовані міжнародним співтовариством приклади, а норми, які необхідно втілювати в життя.

Останнім часом спостерігається дедалі активніше прагнення міжнародного співтовариства до глобалізації та впорядкування внутрішніх норм права відповідно до міжнародно-правових норм. Базуючись на міжнародно-правових актах, зокрема на Міжнародному пакті про цивільні та політичні права від 16.12.1966 р. і на Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р. [5], держави мають можливість більш детально та повніше визначити обсяг прав та обов'язків своїх громадян.

Політико-правова глобалізація передбачає формування національної системи правового регулювання суспільного життя. На практиці це означає, передусім, адаптацію національного законодавства і політичної практики до узгоджених міжнародних правових норм і правил, надання пріоритету міжнародного законодавства над національним. Закономірним видається те, що в умовах глобалізації роль особистості, як активного суб'єкта соціального впливу, пригнічується внаслідок панування потужних надособистісних (наднаціональних, наддержавних, надконтинентальних) суб'єктів. Це призводить до порушення балансу "суб'єкт-об'єкт" у визначенні субстанціональності людини – питома вага пасивної ролі зростає [11, с. 35].

Людське життя є безперервним рухом, безперервним діянням, тому правовий аспект існування особи не може мати статичного характеру, а повинен бути динамічним. Представники екзистенційного напрямку вважають, що опис людини повинен реалізуватись крізь призму "існування у світі", а це, в свою чергу, дозволить подолати есенціалістське замикання на деяких незмінних властивостях людини як одного з багатьох її буттів [12, с. 198].

Міжнародні стандарти в галузі прав людини є, свого роду, лише "бездушними статичними формами", які набувають змісту й духовності у

державно відокремленому суспільстві. Проте існування даних положень закладає основу того, що протягом певного часу права людини в країні її перебування відповідатимуть зразкам світового рівня в цій галузі. Застосування норм щодо індивідів знаходиться виключно у компетенції держави. У тих випадках, коли міжнародні норми стосуються індивіда, назване право зобов'язує державу забезпечити їх реалізацію. І тільки у виняткових ситуаціях, коли державний механізм не в змозі це зробити, міжнародне право передбачає можливість застосування своїх норм за допомогою міжнародних установ [10, с. 185].

Статичність міжнародних актів з прав людини полягає також у тому, що вони створені ще у середині минулого століття, а суспільні відносини, зокрема у даній сфері, є дуже мінливими та бурхливо розвиваються. Але відступати від існуючих міжнародних стандартів в галузі прав людини не можна. Їх визнання слід розглядати як історичне надбання суспільного розвитку, а також як процес нагромадження позитивного досвіду у даній сфері, що потребує глибокого вивчення, усвідомлення, розвитку і нормативного втілення. Одним з головних завдань даного процесу повинно стати закріплення у масовій правосвідомості поняття прав людини як пріоритетної соціальної цінності.

Загальна декларація прав людини містить положення про те, що всі люди народжуються рівними у своїй гідності і правах [3]. Дане положення є основою свободи, справедливості та загальності невід'ємних прав особи. І, дійсно, рівність людей не повинна залежати від місця, часу, обставин тощо. Проте міжнародне право тільки формально затверджує рівність всіх індивідів. Остання ж повинна існувати в певній формі, яка забезпечується державою у відповідний історичний період. Тобто вона закріплює таку рівність у своїх законах, надаючи їй форму юридичної рівності.

Проте вкінці XIX століття людство об'єктивно стало усвідомлювати певну утопічність проєктів встановлення суспільної рівності, все глибше розуміючи особливості самовідтворення і породження нерівності як регулятивного принципу життя, неухильне наростання реальних проявів останньої [6, с. 110]. Майже півстоліття тому Р. Дарендорф позначив місце і час виникнення нерівності як проблеми: Європа, Новий час, коли індивід перестав сприймати ієрархічність суспільства як незмінне явище і усвідомив можливість впливу на систему нерівності, її зміни [2, с. 37].

З-поміж форм нерівності, що привертають в останні десятиріччя переважну увагу людства

та сприяють інтенсифікації дослідницького інтересу до даної проблеми, можна виділити три великі групи. По-перше, ті різноманітні форми нерівності, що існували й раніше, але були виведені з-під юрисдикції соціально-політичних та правових норм і принципів (гендерна). По-друге, форми нерівності, що виникають сьогодні у національних державах так званого "першого" та "другого" світу у ході соціальних трансформацій (майнова, у соціальному статусі). По-третє, транснаціональні форми нерівності, породжувані процесом глобалізації (рівень освіти, правосвідомості).

Нерівність, маючи свої коріння у суспільстві, проявляється певним чином й у правовідносинах. Однак і право теж може породжувати певні форми нерівності. Отже, існує подвійна діалектична зумовленість нерівності, що визначає її як об'єктивне соціально-правове явище, яке неодмінно повинно бути враховане у сучасній правовій реальності. Існуючі форми нерівності є сучасним закономірним соціально-правовим явищем, що обумовлюється закономірністю: надання рівних прав на нерівні можливості та їх результати.

В умовах сучасної правової реальності дедалі більше актуалізується питання про принципи та порядок співвідношення права світового та окремої держави, що зумовлюється недостатньою як теоретичною, так і нормативною регламентацією цього аспекту [9, с. 21].

Націоналізація міжнародного права у розумінні насичення його надбанням національних систем або уніфікація національного права як "підтягування" його до міжнародних правових стандартів – складний і тривалий інтелектуальний процес, який неминуче ставить низку суто теоретичних питань, без розв'язання яких він не може здійснитися, тобто не може відбутись вказаного зближення різнотипних та різноякісних систем.

У національному праві, навпаки, основною метою є індивідуалізація, соціально-історичне відокремлення та самовизначення як основний засіб виживання серед інших націй, протистояння їм з метою самозахисту проти поглинання іншими націями, самоідентифікація як форма боротьби з процесами нівелювання більш потужними і розвинутими національними стихіями. Узагальнення та індивідуалізація, звичайно, якісно протилежні тенденції правового розвитку. Їх поєднання хоч і не проста справа, але й не безнадійна, оскільки вони взаємозумовлюють одна одну: без універсальних елементів індивідуалізація перетворюється на тупиковий шлях розвитку правової системи, а без національно-індиві-

дуальних елементів вона втрачає енергетичні джерела свого розвитку [4, с. 130-131].

Саме тому, керівним принципом у взаємодії національного та міжнародного права є саме рівність, зміст якої виражається у об'єктивному діалектичному співвідношенні узагальнення та індивідуалізації. На його підставі створено більшість міжнародно-правових актів й фактично цей принцип слугує відправним пунктом будь-якої діяльності держав, міжнародних організацій.

Зважаючи на те, що, з одного боку, народившись, ми вже застаємо систему "винайдених" державою юридичних норм, а, з іншого, частина науковців схильна виводити певні норми права з природи людини, можна стверджувати, що "людина у праві" (терміно-поняття, запроваджене Г. Радбрухом, на позначення філософської концепції "картини людини" в юриспруденції) має два образи: правової людини та людини юридичної [8, с. 18]. Правова людина – це людський індивід, котрому – з огляду на його біологічну природу – притаманні вроджені правові якості (природні, невід'ємні, основні права), що є найважливішою складовою загальносоціального права. А юридична людина – це людський індивід, котрий у процесі соціалізації здатний сприймати, реалізувати та трансформувати право як спеціально-юридичне явище, яке є елементом сформованої у певному суспільстві культури [7, с. 9].

Саме через юридичне (позитивне) право біосоціальний індивід "реалізує можливості та силу розуму – свою виняткову і вражаючу... здатність осягати оточуючий світ, передбачати, оцінювати, приймати рішення та впроваджувати ці рішення у життя. Звідси – свою здатність бути творцем, створювачем, імпульсом й активною силою в розвитку правової дійсності" [1, с. 17-18].

Проте вся історія людства складається з ситуацій, коли юридична особистість повністю чи частково "витісняє", а не "розвиває" правову, обмежуючи природні права. Тому кожне суспільство намагається врегулювати відносини не тільки щодо "позитивних" ("державних", неосновних) прав, але й щодо природних (невід'ємних, основних), обмеження яких обґрунтовується культурною специфікою, історичною необхідністю.

Висновки. 1. Людина, як неповторний біосоціальний індивід, має розглядатися як основне соціальне джерело права і, водночас, головна мета розвитку громадянського суспільства. Водночас, її необхідно оцінювати як певне природне, додержавне явище, біологічну істоту, враховуючи її духовну специфіку. В цьому розумінні, антропологічні знання мають слугувати розвитку

особи, її загального світогляду, що у певний спосіб визначатиме не тільки характер її поведінки як представника єдиного біологічного виду, а й суспільства в цілому.

2. Варто відмітити значний позитивний вплив глобалізації на формування, ствердження і реалізацію загальнообов'язкових "шаблонів", "масштабів" прав і свобод людини, що повинні бути дотримані у будь-якій державі – це є гарантією їх дотримання не тільки для громадян, а й іноземців, осіб без громадянства. Зворотною ж стороною цього процесу є надмірне узагальнення прав та свобод, не врахування національних, історичних, релігійних, культурних та інших чинників, які мають місце у кожній правовій системі.

3. Поняття правової та юридичної особистостей не співпадають за обсягом. Юридична особистість повинна "розвивати" особистість правову: необхідно, щоби перша повністю охоплювала другу та забезпечувала (гарантувала) незмінність (стабільність, необмежуваність) властивостей останньої і можливостей для їх прояву.

Список літератури

1. Алексеев С.С. Частное право: Научно-публицистический очерк. – М.: Статут, 1999. – 160 с.
2. Дарендорф Р. Тропы из утопии / Ральф Дарендорф. – М.: Праксис, 2002. – 536 с.
3. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // CD Нау-Стандарт / Законодавство станом на 24.03.2003 р. / (версія 013) НАУ 8.3.2.1
4. Козловський А.А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права / А.А. Козловський. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с.
5. Международные акты о правах человека: сборник документов. – М.: Узд. группа Норма-Инфра М, 2000. – 784 с.
6. Парсонс Т. Система современных обществ: пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 230 с.
7. Рабинович П.М. Основи загальної теорії права та держави: [навч. посіб.] / П.М. Рабинович. – Вид. 5-те, зі змінами. – К.: Аттіка, 2001. – 268 с.
8. Раянов Ф.М., Миннихметов Р.Г., Пономарев Д.А. Право и законность в демократическом обществе. – М.: Право и государство, 2004. – 170 с.
9. Сокуренок В.Г. Гуманістичний зміст соціальної держави / В.Г. Сокуренок // Право України. – 2000. – № 11. – С.21-23.

10. Тюрина Н. Е. Статус индивида в международном праве и проблема его защиты / Н.Е. Тюрина // Права человека: теория и практика. Сб. науч. трудов. – Нижнекамск, 2002. – С. 150-190.

11. Удовика Л. Г. Вплив глобалізаційних процесів на формування юридичної антропології / Л.Г. Удовика // Держава і право: Збірник наукових праць. – Вип. 18. – С.34-40.

12. Філософія права: проблеми та підходи: [навч. посіб. для студ. спец-ті "Правознавство"] / [Гудима Д.А., Добрянський С.П., Рабінович П.М. та ін.; за заг. ред. П.М. Рабіновича]. – Львів: юр. ф-т Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2005. –332 с.

13. Steiner Henry J. and Philip Alston. International Human rights in context: Law, Politics, Morals. – Clarendon Press, 1996. – 215 p.

Стаття надійшла до редколегії 12 травня 2010 року.

Рекомендована до опублікування у «Віснику» членом редколегії М.В. Никифороком.

S.B. Bodnar

PHILOSOPHICAL-LEGAL ASPECT OF THE PROBLEM OF PERSON'S EXISTENCE IN GLOBAL'S EPOCH

Summary

The Persons, regardless of aspect of his study, – one of the central scientific problems. With development of the civilizations and realization of the priority of the human rights in legal life, occurs the confession their high value, and write in legislation on international, regional and national level.

In article is researched process and consequences of the influence global's processes on shaping the beliefs about the individual on national and international level, modification to essence of the system of the human rights. The Author points to possible principle ways solution a problem of "static" human rights in international right, answer as realizes the correlation between national-legal status to personalities and legal existence of the person.

С.Б. Боднар

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМЫ СУЩЕСТВОВАНИЯ ЧЕЛОВЕКА В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

Человек, независимо от аспекта его исследования, – одна из центральных научных проблем. С развитием цивилизации и осознанием приоритета прав человека в правовой жизни, происходит признание их высшей ценностью, а также закрепление в законодательстве на международном, региональном и национальном уровне.

В статье исследуется процесс и последствия влияния глобализационных процессов на формирование представлений об индивидууме на национальном и международном уровнях, модификации сущности системы прав человека. Автор указывает на возможные принципиальные пути преодоления "статичности" прав человека в международном праве, а также выясняет соотношение между национально-юридическим статусом личности и правовым существованием человека.